

УДК 140.8:355.233(477)

Р. Мирський

Національний університет "Львівська політехніка"

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ (ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

© Мирський Р., 2008

У філософсько-політологічному ракурсі на прикладі практичного запровадження цієї проблематики Регіональним центром з вивчення проблем Голокосту при Національному університеті "Львівська політехніка" подано певні методологічні і методичні засади викладання проблем Голодомору в Україні у вищій школі, робиться спроба сформулювати вихідний постулат підходу до визначення національного героїзму в Україні.

Автор підкреслює необхідність визнання Голодомору в Україні, як акту геноциду проти українського народу, розкриваються об'єктивні і суб'єктивні складнощі цього тривалого процесу на прикладах ізраїльського і російського політиків.

Fundamentals of methodology and methodic of teaching the problems of Holodomor in Ukraine at the institutions of higher school are given in the paper under their philosophical-politological angle proceeding from the experience of practical implementation of the problem area by the Lviv Polytechnic National University's Regional Centre of Teaching and Studying of Holocaust. There's an attempt made to formulate the basic postulate of the approach to identify national heroism in Ukraine.

The author stresses necessity of recognition of Holodomor in Ukraine as an act of genocide of Ukrainian people; objective and subjective difficulties of this continued process on examples of Israeli and Russian political circles are analysed.

Введення якого-небудь нового предмета у навчальний процес завжди викликає додаткові складнощі, пов'язані з багатопланою світоглядною, методологічною і дидактичною підготовкою, а особливо з пошуками адекватних методів вивчення і викладання. У такому разі ці складнощі ще більш посилюються, зважаючи як на специфіку системної кризи сучасного українського суспільства, так і на специфіку специфіки (фігурально кажучи) самого предмета вивчення – Голодомору, який сам став своєрідним виявом системної кризи сучасної цивілізації, що поставила себе на грань самознищення, нездатної запобігти йому. Отже, безпрецедентний характер феномену Голодомору, його неординарна специфіка роблять це явище, умовно кажучи, ще непізнаним об'єктом дидактики, і вимагають не просто відмови від традиційних методів вивчення, а істотного гносеологічного прориву, здійснення якого можливе, як нам видається, за допомогою розробок методологічних парадигм цього феномену.

Вивчення Голодомору в Україні сьогодні набуло доволі широкого розмаху: залучено немало досвідчених дослідників, є навіть перспективні прориви у викладанні цих тем у вищій і середній школі. Однак ці проблеми, як і раніше, залишаються предметом історичних, історико-архівних і просто фактографічних досліджень, жорстко закріплених за конкретним і визначеним історичним періодом [1, с. 832–834]. Викладання проблеми Голодомору в Україні, як правило, не супроводжується необхідним філософським методологічним обґрунтуванням. Тим часом світова сучасна ситуація все виразніше показує, що кривава тінь цієї етнокатастрофи України видна скрізь, де загострюються невирішені проблеми.

У зв'язку з цим виникають питання про ступінь психологічної і світоглядної "готовності" молодіжної свідомості до сприйняття складного комплексу проблем, пов'язаних з Голодомором в Україні. І побіжного погляду досить, щоб побачити цей неадекватний ступінь готовності і гостру необхідність у розробленні попереднього вступу або введення в цей курс, який би охоплював світоглядні і психологічні парадигми і імперативи сучасної цивілізації, її криз і парадоксів; проблему відповідальності народів і провини історичних осіб, віри, покаяння тощо.

В умовах розбудови незалежної Української держави існує настійна потреба в об'єктивному висвітленні минулого українського народу. За роки існування більшовицького тоталітарного режиму українське населення пережило три страшні періоди своєї історії: голод 1921–1923 рр., 1946–1947 рр. та Голодомор 1932–1933 рр. Вказані трагічні події не тільки призвели до мільйонних жертв, але й негативно вплинули на генофонд української нації. З цього погляду, на нашу думку, вказана проблема повинна знайти якнайширше висвітлення при викладанні гуманітарних дисциплін у ВНЗ України.

Етнокатастрофа, що відбулася у масштабі України в ХХ столітті, охоплює і Голодомор, і Голокост. Їхнє зіставлення можна виконати по лінії кількості жертв: по Голодомору – 5 – 7 млн., а по Голокосту – відома знакова цифра – 6 млн. євреїв, знищених у період Другої світової війни. А також, так би мовити, за їхньою причетністю до геноциду – якщо визнання Голодомору геноцидом нині лише на початку цього процесу, то Голокост давно вже визнаний геноцидом. Якщо ж продовжити зіставлення, виникають якісні розшарування і відмінності за об'єктом і результатом політики: у випадку з Голодомором – це соціально-класова політика комуно-тоталітарного режиму, спрямована проти сільського населення українського народу; а Голокост – це тотальне знищення шести мільйонів євреїв як нації внаслідок антисемітської політики нацистського тоталітарного режиму.

Наші зіставлення привели нас, фігурально виражаючись, до визнання двох різновидів геноциду – соціально-класового – Голодомору (що набагато рідше зустрічається), і звичного – етноциду – Голокосту, які є загальною підставою для вищезгаданих етнокатастроф в Україні.

Чому питання про Голодомор таке важливе для України?

Нині країна у процесі національного та історичного самовизначення, наново осмислює події давнього і недавнього минулого, особливо ті, що стали фатальними, трагічними віхами її історії. Голодомор і Друга світова війна – саме такі віхи, це болісні, хворобливі теми, і тому питання про визнання Голодомору актом геноциду стоїть для України дуже гостро.

Вимовляючи слово “геноцид”, ми, передовсім, маємо на увазі Голокост. Але є й інші трагічні приклади: Вірменія, Кампучія, Руанда. Пригадаємо і масові депортації цілих народів – кримсько-татарського, чеченського, інгуського та інших, які здійснював сталінський режим, і які призвели до загибелі чи не половини тих, що були депортовані.

Формальна причина, з якої Голодомор досі не визнаний геноцидом з погляду міжнародного права, – це питання термінології. За визначенням, наведеним у конвенції ООН, “геноцид – дії, що здійснюються з метою знищити повністю або частково яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу шляхом вбивства членів цієї групи, спричинення тяжкої шкоди їх здоров'ю, насильницького тому, що перешкодило дітородінню, примусової передачі дітей або іншого створення життєвих умов, розрахованих на знищення цієї групи” [2, с. 99].

Немає сумніву, що Голодомор був організований штучно, з політичних та ідеологічних причин, що внаслідок цього були фізично знищені, за різними оцінками, від 5 до 7 мільйонів чоловік, абсолютна більшість яких – українські селяни, а також сільські жителі Кубані (переважно теж українського походження), Поволжя і Казахстану [3, с. 37].

Для України цей злочин комуністичного режиму став національною трагедією, страшним ударом по генофонду нації. Проте сьогодні є немало охочих подискутувати на теми: чи було знищення селян-українців безпосередньою метою Голодомору, чи їхня загибель є лише наслідком політики комуністичної влади проти селян-одноосібників, як класу, чи брали участь євреї у цих злочинних акціях.

Нам подібні дискусії видаються, щонайменше, неетичними. Що замислювали Сталін з співтоваришами, серед яких, безумовно, були і євреї, ми коли-небудь дізнаємося з архівних документів. Але до чого призвела їхня діяльність, відомо абсолютно точно, і судити про страшні події тих років потрібно не за етнічним складом того комуністичного керівництва, а саме за результатами його класової злочинної політики. А результати Голодомору такі, що вони цілком підпадають під визначення геноциду.

Тепер, коли низка країн, зокрема європейських, визнали Голодомор геноцидом, безглуздо упиратися в термінологічну суперечку, йдеться вже про символічний акт, який має зміцнити наш двополюсний світ.

На жаль, вельми двозначною видається у цій ситуації позиція Росії, яка принципово відмовляється визнати Голодомор геноцидом, посилаючись на те, що внаслідок нього постраждали не тільки мешканці України, але й інші міста. Насправді, Росія побоюється, що до неї, як до правонаступниці СРСР, можуть бути висловлені претензії, а, можливо, і вимога компенсацій. Ці побоювання обґрунтовані тільки в тому разі, якщо Росія справді вважає себе не просто спадкоємницею, але і продовженням радянської держави: тоді їй справді

доведеться не тільки використовувати досягнення СРСР, але і брати на себе відповідальність за злочини радянської влади.

Що ж до інших країн світу, насамперед демократичних, цивілізованих країн, то ми сподіваємося, що вони визнають Голодомор геноцидом, усвідомлюючи історичну справедливість цього кроку. Таке визнання буде винятково важливим для України в її прагненні стати частиною демократичного світу. Можливо, і Росія усвідомить, що трагедія України є і її власною трагедією, адже йдеться не про претензії одного народу до іншого, а про злочини тоталітарного режиму, в реалізації планів якого брали участь вихідці з різних етносів, засліплені ненавистю, що прикривалися певною ідеологією. Кажучи про Ізраїль, ми бачимо, як мінімум, три причини, з яких він не може на цьому історичному етапі визнати Голодомор геноцидом:

1. Стереотипне мислення щодо України, обтяжене спогадами про похмурі сторінки в україно-єврейських відносинах, які були у минулому.

2. Стійка думка про унікальність Голокосту і неготовність офіційно визнати, що і в історії інших народів були трагічні події, не менш хворобливі для них, ніж Голокост для євреїв. Відзначимо, що таке відношення викликає незрозуміння у багатьох народів, які пережили власні трагедії, так і ті, що благополучно минули їх.

3. “Тактичні” міркування – небажання конфліктувати із цього приводу з Росією.

Хочеться вірити, що рано чи пізно, але в офіційній позиції Ізраїлю і в свідомості ізраїльського суспільства все-таки запанують інші резони:

1. Співчуття народу, що пережив трагедію, до інших народів, що пройшли через власні трагедії.

2. Солідарність демократичного світу проти залишків імперських, авторитарних і тоталітарних режимів.

3. Перспективність відносин між Україною і Ізраїлем, на відміну, на наш погляд, від неперспективності відносин Ізраїлю з Росією.

Віriamo, що Ізраїль все ж, рано чи пізно, визнає геноцидом і вірменську трагедію, і Голодомор, і сталінські депортації. А поки, сподіваємося, офіційний Ізраїль з розумінням поставиться до закликів України про визнання Голодомору актом геноциду, прийме це прохання до розгляду і обговорення.

Коли б не ті самі “тактичні” міркування, які часто в історії не давали можливості вчасно припинити злочинну діяльність тоталітарних імперій, то і світ нині виглядав би зовсім інакше.

Якби після геноциду вірмен світова спільнота оцінила небезпеку подібних злочинів для всього людства і знайшла протиотруту, то можливо, не було б ні Голодомору, ні Голокосту, ні інших масових злочинів.

Немає інших критеріїв, окрім етичних. Біль кожного народу повинен ставати болем для усього людства – іншого шляху до толерантного світу немає. Такі біль і протидія будь якому приховуванню історичної правди [4, с. 392–394], толерантність повинні відчуватися особливо при вивченні Голодомору у вищій школі України.

Для посилення ефективності викладання проблем вивчення етнокатастроф у курсі політології вищої школи України необхідно враховувати практику впровадження у навчальний процес цієї проблематики Регіональним центром з вивчення проблем Голокосту при Національному університеті “Львівська політехніка” (директором якого є автор цієї статті):

1. Людство, переживаючи фундаментальну кризу свого існування, вимагає збагнення його для самоврятування, всупереч всім ревізійністським концепціям зліва, справа і навіть зсередини. Бо ставлення до Голодомору і Голокосту в Україні як проявів етнокатастроф сучасної цивілізації, сьогодні, через різний рід фатальних причин, є цивілізаційним критерієм. Проте збагнути їх неможливо в умовах старої системи освіти, яка, своєю чергою, сьогодні сама переживає кризу і не володіє інструментарієм для збагнення кризи цивілізації, – подвійне накладення криз.

Звідси необхідна не відмова від викладання цієї проблематики, про що починають лунати окремі голоси, а радикальна реформа системи освіти в Україні, її фундаментальна гуманізація у контексті формування людської душі, що просто випала з освітнього процесу, формування нової моралі і нового громадянського героїзму.

Отже, вступ до освітньої програми з Голодомору і Голокосту в Україні у сучасних умовах вимагає фундаментального повороту суспільного світогляду та адекватної системи вітчизняної освіти.

2. Хворобливе несприйняття або навіть відторгнення не своєї трагедії відображає сучасний рівень викладання історії України у середній і вищій школі, в якій майже не знаходиться місця для історії україно-єврейських взаємин і з якої буквально випала історія етносів України з їхніми трагедіями. У таких умовах і сформувався у студентської молоді певний стереотип наївного уявлення про те, що якщо в Україні і не живуть тільки українці, то інші народи живуть тут не дуже довго і відіграють не дуже істотну роль. Цей гносеологічний “наїв” не так вже безпечний: він підживлює інший стереотип “Україна для українців”, а цей

вже, своєю чергою, і перешкоджає сприйняттю “чужої” трагедії. Тому вивчення Голодомору і Голокосту в Україні у контексті (а не в розчиненні) історії України як частини трагедії українського народу, в контексті трагедій етносів України, могло б зняти відзначені гносеологічні і психологічні перешкоди.

3. Є потреба також і в істотному перегляді традиційного визначення об'єкта етнокатастроф: євреї – жертви Голокосту, а український народ – жертви Голодомору. У зв'язку з цим нам видається допустимою постановка питання про відповідальність жертв Голокосту і Голодомору, тобто якою мірою відповідальна “жертва” за те, що вона стала жертвою. Це безумовно моральна максима, але вона, на нашу думку, необхідна, коли ми розглядаємо долі народів в екстремальних ситуаціях.

Сьогодні євреї і українці вже виростили з інтелектуальних і моральних штанців і можуть собі дозволити гострі і не завжди упереджені самооцінки. Особливо, коли йдеться про уроки Голокосту і Голодомору, які повинні зробити євреї не меншою мірою, ніж українці. Тут, безумовно, потрібні численні нюанси і застереження для того, щоб не вдатися до небезпечних крайнощів і дуже тонко зуміти провести грань між відповідальністю і провиною. Але тим не менше, така постановка питання дала б можливість чіткіше розставити акценти.

4. Питання про кількість жертв перетворюється сьогодні старими і новими ревізіоністами на головний “таран” проти Голокосту. Так зване уточнення кількості жертв неминуче веде до скорочення цієї кількості, до тотальної дискредитації знакового числа – 6 мільйонів, а зрештою – до прагнення розпорозити або мінімізувати Катастрофу.

Така ревізія або навіть заперечення Голокосту приховує фундаментальну небезпеку для лише постголокоствовського нового світогляду і нової моралі, що тільки почала вимальовуватись. Тому необхідно, не боячись числових уточнень, захистити слабкі паростки кардинального перегляду основ сучасної цивілізації, викликаного збагненням Катастрофи.

5. Героїзація опору жертв етнокатастроф, безумовно, необхідна, але її вектор має бути спрямований все-таки вперед.

Треба зазначити, що проблема пошуків національних героїв України у період Другої світової війни і часів окупації України з боку нацистського режиму набула останнім часом характеру політичної вибухівки, здатної буквально розколоти суспільство. У таких умовах, нам здається, доречно і вчасно спробувати сформулювати вихідний постулат підходу до визначення національного героїзму в Україні. Таким постулатом могла б стати доведена до аксіоматичної очевидності і документально, архівно підтверджена безпосередня участь таких національних героїв у боротьбі за національну незалежність своєї країни. Це дало б змогу піднятися над деякими елементами злочинності (яка, до речі, не доведена сьогодні до кінця) національних героїв, які завжди неминуче супроводжують їхню діяльність. Саме таким підходом користуються ізраїльські дослідники сьогодні в аналогічних ситуаціях. Так можна було б зняти неминучі суперечності і громадські напруження у суспільстві і заспокоїти громадськість.

Так, наприклад, урівноваження трагедії Голокосту героїзмом єврейського опору, очевидно, створює певні можливості для розгляду жертв етнокатастроф не лише як об'єкта геноциду, але і в їхній суб'єктній ролі [5, с. 99–100]. Сьогодні, після американської трагедії 11 вересня 2001 р., що вже стала також загальнолюдською, на базі героїчних традицій національно-визвольної боротьби українського народу та єврейського опору необхідно формувати новий громадянський героїзм духовного, фізичного і військового протистояння міжнародній ксенофобії, що в сучасних умовах є проявом ідеологічного і політичного тероризму палестинських, бен-ладенівських і навіть вітчизняних націонал-екстремістів.

Дидактичний досвід з вивчення Голодомору в Україні у Львівській політехніці показує, що нині, коли триває складний і суперечливий процес творення модерної української політичної нації, треба очистити патріотичні рухи визвольної боротьби українського народу від національно-героїчних сплесків і камуфляжів, і пропустити їх крізь очисну призму громадянської відповідальності.

1. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. – К.: Наукова думка, 2003. – 888 с.
2. Международная защита прав и свобод человека // Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него от 9 декабря 1948 г. – М., Юридическая литература, 1990. – 672 с.
3. Білокінь С. І. – Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки. – К.: Наукова думка, 2005. – 887 с.
4. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – Луцьк: ВМА “Терен”, 2007. – 456 с.
5. Преподавание темы Холокоста в XXI веке. – М.: Производственно-издательский комбинат ВИНТИ, 2000. – 224 с.